

Vervolg Tabel 1

Opnamenummer	1	2	3	4	5	6	7	8
Terrein (R=Remise, L=Laagraven)	R	R	R	R	R	L	L	L
Bodem (K=komklei, Z=zand)	K	K	K	K	K	Z	Z	Z
X-coördinaat	135.00	135.06	135.05	135.03	135.08	136.67	136.68	136.68
Y-coördinaat	451.72	451.78	451.74	451.70	451.70	451.38	451.38	451.98
Lengte proefvlak (m)	2.5	2	2	3	4	3	2	3
Breedte proefvlak (m)	2.5	2	2	2	1	2	2	3
Bedekking totaal (%)	95	95	90	95	100	90	85	95
Bedekking kruidlaag (%)	95	95	75	95	70	60	60	70
Bedekking moslaag (%)	5	15	20	10	60	30	60	80
Gem. hoogte (hoge) kruidl. (cm)	70	80	175	200	70	35	40	50
Gem. hoogte lage kruidl. (cm)	40	30	40	40	35	15	15	20
Maximale hoogte kruidlaag (cm)	110	100	-	220	-	50	60	80
Aantal taxa	30	39	44	32	33	38	44	35
Phleum pratense	+	.	.	1	.	.	.	+
Juncus articulatus	.	.	.	.	+	+	.	+
Arrhenatherum elatius	.	+	.	.	.	.	+	+
Dactylis glomerata	.	+	+	.	.	.	.	+
Cynosurus cristatus	.	.	.	.	+	.	.	1
Trifolium repens	.	.	.	+	.	.	+	.
Vicia cracca	.	+	.	.	.	.	.	+
Fraxinus excelsior (juv.)	.	.	r	.	.	+	.	.
Salix cinerea (juv.)	.	.	r	.	.	.	.	+

DE BEMELERBERG EN HET HOEFIJZER

J.H.J. Schaminée & J.H. Willems

Excursieleiding: J. Schaminée en J. Willems

Datum: 16 juni 2004

Deelnemers: J. van Asmuth, M. Baardman, A. de Bonte, H. van Dobben, L. Gora, R. Haveman, B. Lanjouw en H. Runhaar

De Bemelerberg behoort ongetwijfeld tot de bekendste en best bestudeerde hellinggraslanden van Zuid-Limburg, maar toch leek het ons de moeite waard het terrein een keer te bezoeken in het kader van de excursies van de Plantensociologische Kring Nederland. De laatste jaren zijn er tekenen dat het aanvankelijke succes van de herintroductie van de schapenbeweiding lijkt te stagneren en dat baart zorgen. In een recent artikel in het Natuurhistorisch Maandblad van Nina Smits en medewerkers wordt uitvoerig stilgestaan bij de gang van zaken op de Bemelerberg (Smits *et al.* 2007). Aan de hand van nauwgezette beschrijvingen van een transect kon een vergelijking worden gemaakt tussen bodem en vegetatie net voor de herintroductie van de schapenbegrazing en na 26 jaar schapenbegrazing. De zonering van de vegetatie, in een reeks van kiezelkopgrasland, heischraal grasland en kalkgrasland, was na een kwart eeuw niet veranderd, maar wel hadden zich op het niveau van de afzonderlijke plantensoorten wat verschuivingen voorgedaan. Een aantal soorten had zich na de herintroductie van de schapenbeweiding weten te vermeerderen en zich verder over de helling te verspreiden, maar er zijn geen

nieuwe soorten bijgekomen en gemiddeld genomen is sprake van enige achteruitgang in soortenrijkdom. Ondanks de verbetering in vegetatiestructuur bleek het aandeel van soorten dat wijst op een hoger aanbod aan voedingsstoffen toegenomen. Dit wordt bevestigd door de bodemgegevens. De verhoging is vermoedelijk veroorzaakt door de nog steeds aanwezige depositie van stikstof vanuit de lucht en door inspoeling van voedingsstoffen vanuit op het plateau gelegen landbouwgronden.

DE BEMELERBERG

Het eerste deel van de excursie werd besteed aan de Bemelerberg *sensu stricto*, waarbij de westelijke helling, de Strooberg, op het programma stond. Allereerst werd een opname gemaakt op de kop van de berg, die voor het publiek is opengesteld. Hier is ook een bankje geplaatst, vanwaar een mooi uitzicht wordt geboden over het Maasdal met de stad Maastricht in de verte. De vegetatie op deze plek is laag en open, met

veel eenjarige soorten en met een redelijk ontwikkelde moslaag (zie tabel 1).

Tabel 1. Opnamen kiezelkopgraslanden Strooberg; Coördinaten opname 1: 181.498- 317.957; opname 2 is hier vlak bij gemaakt.

Nummer	JS 2004-06	04W005
Datum	16-06-04	16-06-04
Oppervlakte (m)	2x2	2x2
Expositie	Z	-
Inclinatorie (°)	25	-
Hoogte kruidlaag (cm)	5-10-(30)	20
Bedekking kruidlaag (%)	40	60
Bedekking moslaag (%)	20	10
Kruidlaag		
<i>Festuca rubra</i> ssp. <i>commutata</i>	2b.2-3	.
<i>Rumex acetosella</i>	2b.2	2a
<i>Scleranthus annuus</i>	2a.1-2	1p
<i>Aira praecox</i>	2a.2	1p
<i>Aira caryophyllea</i>	2m.2	2b
<i>Plantago lanceolata</i>	1.1-2	.
<i>Bromus hordeaceus</i> ssp. <i>hordeaceus</i>	1.2	.
<i>Agrostis capillaris</i>	1.2	.
<i>Vulpia myuros</i>	+2	+p
<i>Festuca filiformis</i>	+2	1a
<i>Arenaria serpyllifolia</i>	+1-2	.
<i>Hypochaeris radicata</i>	+1-2	+p
<i>Hieracium pilosella</i>	+1-2	1a
<i>Centaurea jacea</i>	+1	.
<i>Veronica arvensis</i>	+1	.
<i>Agrostis stolonifera</i>	.	x
<i>Jasione montana</i>	.	1p
<i>Teucrium scorodonia</i>	.	1a
<i>Leontodon autumnale</i>	.	1a
Moslaag		
<i>Brachythecium albicans</i>	2b.2-3	+p
<i>Ceratodon purpureus</i>	+2	+a
<i>Cladonia pocillum</i>	+2	+a
<i>Cladonia fimbriata</i>	+2	+a
<i>Cladonia furcata</i>	+2	+p
<i>Polytrichum piliferum</i>	+2	.

Ze behoort onmiskenbaar tot het *Thero-Airion*, waarvan in ons land slechts één associatie is beschreven, het *Ornithopodo-Corynephorum*. In de 'klassieke bundel' over de Bemelerberg uit 1984, onder redactie van Henk Hillegers, werd de begroeiing nog beschreven als *Airo* (*caryophyllea*)-*Festucetum ovinae* (Schaminée 1984), een naam die voor de onderhavige gemeenschap van de Bemelerberg eigenlijk wel treffend is. In *De Vegetatie van Nederland* worden beide namen als synoniemen beoordeeld, waarbij wordt toegelicht waarom de naam *Ornithopodo-Corynephorum* prioriteit heeft (Weeda *et al.* 1998). Vergeleken met de opnamen uit het begin van de jaren tachtig bleek de vegetatie enigszins verarmd, al waren annuellen als *Scleranthus annuus*, *Arenaria serpyllifolia*, *Veronica arvensis*, *Vulpia myuros* en ook de beide *Aira*'s (*Aira praecox* en *Aira caryophyllea*) nog wel aanwezig. Twee bijzonderheden die kort nadat de beweiding met schapen was teruggekeerd werden aangetroffen in deze kiezelkopgraslanden van de Strooberg, te weten

Catopodium rigidum en *Holosteum umbellatum*, werden niet gezien, maar ook naar soorten als *Erophila verna* en *Cerastium semidecandrum* werd vergeefs gezocht. Natuurlijk waren we voor deze typische voorjaarsplanten aan de late kant, maar doorgaans kan in deze tijd van het jaar nog wel iets van verdroogde restanten worden teruggevonden. *Catopodium rigidum* werd later op de dag, aan het eind van de excursie, wel nog gezien op de Winkelberg, samen met onder andere *Minuartia hybrida* en *Satureja acinos*. In de moslaag waren acrocarpe mossen in de minderheid, zoals dat ook zo'n twintig jaar geleden het geval was (dit in tegenstelling tot overeenkomstige begroeiingen aan de oostkant van de Bemelerberg op de Winkelberg waar in opnamen uit dezelfde periode *Polytrichum* en *Ceratodon* domineerden). Wel werden drie *Cladonia*-soorten aangetroffen, waaronder *Cladonia pocillum*, die kleine minibekertjes draagt, die zijn bezet met veel en juist opvallend grote schubben. De waarneming van dit bekermos, dat tot voor kort niet op soortniveau werd onderscheiden maar als een variant van *Cladonia pyxidata* werd beschouwd, is opmerkelijk, omdat het te boek staat als een van de meest kalkminnende *Cladonia*-soorten.

Eveneens op de Strooberg, wat lager op de helling en verder westwaarts in de richting van het Maasdal, werden de heischrale graslanden bekeken. Deze vormen de beste voorbeelden van de associatie *Betonico-Brachypodietum* in ons land. Op de Bemelerberg (zowel op de Strooberg als op de Winkelberg en Cluysberg) nemen ze het grootste deel van de hellingen in beslag en beslaan in totaal ongeveer vijf hectaren. Dit is bijvoorbeeld veel meer dan het oppervlakte Kalkgrasland op de Bemelerberg, dat vooral in de directe nabijheid van de groeven voorkomt en al met al hooguit één tot anderhalve hectare bedekt. Het *Betonico-Brachypodietum* groeit op plekken waar het kalkgesteente is afgedekt door een laag (van minimaal een halve meter dikte) zure afzettingen die langs de helling zijn afgegleden. De gemeenschap wordt gekenmerkt door het samengaan van kalkplanten en heischrale soorten (zie Tabel 2). Van de eerste groep was *Brachypodium pinnatum* de meest opvallende vertegenwoordiger. De tweede groep omvatte soorten *Danthonia decumbens*, *Nardus stricta* en *Viola canina*. Ook de fraaie Betonie (*Stachys sylvatica*), die samen met de op de Bemelerberg ontbrekende Groene nachtorchis (*Coeloglossum viride*) als kensoort van deze associatie geldt (Swertz *et al.* 1996), was prominent aanwezig. Als vaste begeleiders van dit soortenrijke grasland waren onder andere *Hieracium umbellatum*, *Campanula rotundifolia* en *Hypochaeris radicata* aanwezig. De aanwezigheid van diverse havikskruiden in de vegetatie trok de aandacht van

Rense Haveman, die van een aantal plekken materiaal verzamelde en twee extra vegetatieopnamen maakte. Het vermoeden dat we hier in ieder geval met een bijzondere soort uit de '*Hieracium lachenalii*-groep' te maken hebben, kon later worden bevestigd. Het bleek om een vorm te gaan die door Zahn in het overzicht van Van Soest uit 1926 is beschreven als *Hieracium lachenalii* ssp. *argillaceum* var. *limburgense*. Volgens Haveman gaat het hier om een goede (apomictische) soort, die wellicht *Hieracium limburgense* zou moeten heten. Behalve op de Bemelerberg heeft hij de soort recent ondermeer ook verzameld op de Zure Dries, waar ze eveneens groeit in de overgangszone van zuur naar basisch, in een fragmentair (beschaduwde) *Betonico-Brachypodietum*. Vroeger is de soort verspreid op verscheidene plaatsen in het Zuid-Limburgse gevonden.

Tabel 2. Opnamen heischrale graslanden Strooberg. De opnamen van Haveman (RH) hebben als coördinaten 181.649- 317.914 en 181.493-317.958. De eerste opname werd gemaakt in de schaduw van een Zomereik, de tweede opname min of meer onder een forse Zomereik (bedekking 100 %).

Nummer	JS 2004-07	RH 04-188	RH 04-189
Datum	16-06-04	16-06-04	16-06-04
Oppervlakte (m)	2x2	4x2	3x2
Expositie	Z	ZO	W
Inclinatorie (°)	25	20	45
Hoogte kruidlaag (cm)	5-10-(30)	40-(70)	50-(80)
Bedekking kruidlaag (%)	40	60	70
Bedekking moslaag (%)	20	<1	<1

Kruidlaag			
<i>Festuca rubra</i>	2b,2-3	2b	2b
<i>Agrostis capillaris</i>	2b,2-3	2a	2b
<i>Brachypodium pinnatum</i>	2a,2	+	1
<i>Hieracium lachenalii</i> agg.	+1	.	.
<i>Hieracium 'limburgense'</i>	.	+	2a
<i>Hieracium laevigatum</i> agg.	+1	+	2a
<i>Hypochaeris radicata</i>	2a,1-2	+	+
<i>Campanula rotundifolia</i>	+1	+	1
<i>Holcus lanatus</i>	()	1	+
<i>Quercus robur</i> (k)	r,1	+	1
<i>Rumex acetosa</i>	2a,2	+	1
<i>Danthonia decumbens</i>	1,2	+	.
<i>Carex pilulifera</i>	+2	+	.
<i>Hypericum perforatum</i>	+1-2	+	.
<i>Luzula campestris</i>	+2	+	.
<i>Cytisus scoparius</i> (juv)	+1	+	.
<i>Viola canina</i>	1,2	.	2a
<i>Anthoxanthum odoratum</i>	1,1-2	.	1
<i>Centaurea jacea</i>	+1	.	+
<i>Acer pseudoplatanus</i> (k)	r,1	.	+
<i>Nardus stricta</i>	2a,2	.	.
<i>Stachys officinalis</i>	1,2	.	.
<i>Hieracium umbellatum</i>	+1	.	.
<i>Festuca filiformis</i>	+2	.	.
<i>Knautia arvensis</i>	+1	.	.
<i>Daucus carota</i>	+1-2	.	.
<i>Crataegus monogyna</i> (juv)	+1	.	.
<i>Geranium dissectum</i>	r,1	.	.
<i>Polygala vulgaris</i>	()	.	.
<i>Hypericum pulchrum</i>	()	.	.
<i>Galium verum</i>	()	.	.

Vervolg Tabel 2

Nummer	JS 2004-07	RH 04-188	RH 04-189
Datum	16-06-04	16-06-04	16-06-04
Oppervlakte (m)	2x2	4x2	3x2
Expositie	Z	ZO	W
Inclinatorie (°)	25	20	45
Hoogte kruidlaag (cm)	5-10-(30)	40-(70)	50-(80)
Bedekking kruidlaag (%)	40	60	70
Bedekking moslaag (%)	20	<1	<1
<i>Teucrium scorodonia</i>	.	3	.
<i>Rubus corylifolius</i>	.	2b	.
<i>Rumex acetosella</i>	.	1	.
<i>Holcus mollis</i>	.	1	.
<i>Stellaria graminea</i>	.	+	.
<i>Plantago lanceolata</i>	.	+	.
<i>Poa trivialis</i>	.	.	1
<i>Carex caryophyllea</i>	.	.	+
<i>Dactylus glomerata</i>	.	.	+
<i>Stellaria media</i>	.	.	+
<i>Rubus species</i>	.	.	+
Moslaag			
<i>Mnium hornum</i>	+1-2	.	1
<i>Ceratodon purpureus</i>	+2	.	.
<i>Eurhynchium species</i>	+1-2	.	.
<i>Bryum species</i>	+2	.	.
<i>Atrichum undulatum</i>	.	+	.
<i>Campylopus pyriformis</i>	.	+	.

HET HOEFIJZER

Het tweede deel van de excursie bestond uit een bezoek aan het Hoefijzer. Dit terrein is wat verder oostwaarts gelegen en bestaat, evenals de Bemelerberg, uit schrale hellingen en enkele (kleine) kalkontsluitingen. Ten oosten van een kleine kalkgroeve werd hier een opname gemaakt in kalkgrasland (*Gentiano-Koelerietum*), die bijzonder soortenrijk bleek te zijn, met maar liefst 53 vaatplanten en zes bladmossen (Tabel 3). Onder de 'echte' kalkplanten bevonden zich onder andere *Koeleria macrantha*, *Origanum vulgare*, *Briza media*, *Carex caryophyllea* en *Scabiosa columbaria*. Uiteraard was ook *Brachypodium pinnatum* aanwezig, maar – zoals dat een goed ontwikkeld kalkgrasland betaamt – met betrekkelijk lage bedekking (2b). Opvallend was de aanwezigheid van soorten als *Poa compressa*, *Potentilla tabernaemontani*, *Arabis hirsuta*, *Hieracium pilosella* en *Erophila verna*, die duiden op een open vegetatiestructuur. Veel aandacht ging uit naar de moslaag, die werd verzameld door Rense Haveman en waarvan de determinaties zijn bevestigd door Rienk-Jan Bijlsma. De korstmossen werden op naam gebracht door Han van Dobben. De meest bijzonder waarneming betreft *Cladonia cariosa*, een van de weinige vondsten van dit lichoen in Nederland (een van de weinige andere waarnemingen geldt de Bemelerberg). Dit korstmos bezit een goed ontwikkeld en groot thallus, en draagt donkerbruine apotheciën op staafjes.

Omdat de Bemelerberg en het Hoefijzer allebei een aantal 'eigen' soorten hebben, de terreinen slechts een honderdtal meters van elkaar verwijderd zijn en ze bovendien afwisselend door schapen van dezelfde kudde worden gegraasd, bestaat hier een ideale gelegenheid om de migratie van plantensoorten te bestuderen. Waarschijnlijk zijn er in een periode van 27 jaar slechts twee soorten van de Bemelerberg naar het Hoefijzer verspreid, een onverwacht laag aantal gezien de lokale situatie. Hieruit blijkt eens te meer dat de verspreiding van soorten geen eenvoudige zaak is (Willems & Brouns 2005).

Ter afsluiting van de excursie werd op een recent verworven perceel aan de bovenrand van het Hoefijzer nog twee vegetatieopnamen gemaakt om de in gang gezette successie vast te leggen (zie Tabel 3). Een robuust gras als *Dactylis glomerata* heeft nog een hoog aandeel in de vegetatie, maar toch zijn ook al soorten als *Hypochaeris radicata*, *Luzula campestris* en *Centaurea jacea* aanwezig, terwijl *Agrostis capillaris* het dominante gras is. Op den duur mag hier een ontwikkeling in de richting van het *Betonico-Brachypodietum* worden verwacht.

Tabel 3. Opnamen van het Hoefijzer. De eerste opname (coördinaten 182.301-317.778) betreft een kalkgrasland nabij een van de kleine groeven, de tweede en derde een (nog) productief grasland in een enkele jaren eerder verworven perceel bovenaan de helling.

Nummer	JS 2004-08	JH 2004-09	04W006
Datum	16-06-04	16-06-04	16-06-04
Oppervlakte (m)	2x2	2x2	2x2
Expositie	Z	Z	-
Inclinatorie (°)	20-25	5	-
Hoogte kruidlaag (cm)	5-20-(60)	20-30-(80)	20-(75)
Bedekking kruidlaag (%)	80	>95	95
Bedekking moslaag (%)	<1	<1	
Kruidlaag			
<i>Brachypodium pinnatum</i>	2b.2	.	.
<i>Sanguisorba minor</i>	2a.2	.	.
<i>Leucanthemum vulgare</i>	2a.2	.	.
<i>Lotus corniculatus</i>	2a.1-2	.	.
<i>Ranunculus bulbosus</i>	1.1	.	.
<i>Arenaria serpyllifolia</i>	2m.1-2	.	.
<i>Achillea millefolium</i>	1.1	.	.
<i>Trisetum flavescens</i>	1.2	.	.
<i>Origanum vulgare</i>	1.2	.	.
<i>Potentilla verna</i>	1.2	.	.
<i>Briza media</i>	1.2	.	.
<i>Avenula pubescens</i>	1.1-2	.	.
<i>Poa compressa</i>	1.1-2	.	.
<i>Carex caryophylla</i>	1.1-2	.	.
<i>Plantago lanceolata</i>	1.1	.	.
<i>Knautia arvensis</i>	1.1	.	.
<i>Arabis hirsuta</i>	+2	.	.
<i>Medicago lupulina</i>	+2	.	.
<i>Pimpinella saxifraga</i>	+1	.	.
<i>Scabiosa columbaria</i>	+1	.	.
<i>Festuca rubra ssp. commutata</i>	+1-2	.	.
<i>Galium verum</i>	+1-2	.	.
<i>Koeleria macrantha</i>	+1	.	.
<i>Anthoxanthum odoratum</i>	+1-2	.	.

Vervolg Tabel 3

Nummer	JS 2004-08	JH 2004-09	04W006
Datum	16-06-04	16-06-04	16-06-04
Oppervlakte (m)	2x2	2x2	2x2
Expositie	Z	Z	-
Inclinatorie (°)	20-25	5	-
Hoogte kruidlaag (cm)	5-20-(60)	20-30-(80)	20-(75)
Bedekking kruidlaag (%)	80	>95	95
Bedekking moslaag (%)	<1	<1	
<i>Daucus carota</i>	+1	.	.
<i>Senecio jacobaea</i>	+1	.	.
<i>Campanula rapunculus</i>	+1	.	.
<i>Erophila verna</i>	+1	.	.
<i>Agrimonia eupatoria</i>	+1	.	.
<i>Hieracium pilosella</i>	+1-2	.	.
<i>Heracleum sphondylium</i>	+1-2	.	.
<i>Centaurea jacea</i>	2a.1-2	r.1	.
<i>Cerastium fontanum</i>	+1	+1	+a
<i>Poa pratensis</i>	+1	1.1	.
<i>Rumex acetosa</i>	+1	1.1-2	1b
<i>Dactylis glomerata</i>	+2	2a.1-2	2m
<i>Holcus lanatus</i>	.	1.2	.
<i>Trifolium repens</i>	.	1.1-2	.
<i>Ranunculus repens</i>	.	+1-2	.
<i>Achillea millefolium</i>	.	+1	.
<i>Hypericum perforatum</i>	.	+1	.
<i>Luzula campestris</i>	.	+2	.
<i>Campanula rapunculus</i>	.	r.1	.
<i>Fraxinus excelsior (k)</i>	.	r.1	.
<i>Agrostis capillaris/stolonifera</i>	.	3.3-4	3a
<i>Lolium perenne</i>	.	+1-2	2a
<i>Poa trivialis</i>	.	+1-2	+r
<i>Taraxacum sectie Vulgaria</i>	.	1.1-2	+b
<i>Hypochaeris radicata</i>	.	1.1	+a
<i>Veronica arvensis</i>	.	+1	+r
<i>Capella bursa-pastoris</i>	.	.	+p
Moslaag			
<i>Eurhynchium hians</i>	+2	.	.
<i>Fissidens cristatus</i>	+2	.	.
<i>Barbula unguiculata</i>	+2	.	.
<i>Cladonia cariosa</i>	+2	.	.
<i>Weissia species</i>	+2	.	.
<i>Bryum species</i>	.	+2	.

LITERATUUR

- Bobbink, R. & J.H. Willems, 1996. Herstelbeheer van Kalkgrasland op de Bemelerberg. *Natuurhistorisch Maandblad* 85: 247-251.
- Diemont, W.H. & H.J.H.M. van de Ven, 1953. De kalkgraslanden van Zuid-Limburg. A. De phanerogamen. *Publicaties Natuurhistorisch Genootschap in Limburg* 6: 3-20.
- Schaminée, J.H.J., 1984. Plantengemeenschappen van de Bemelerberg, een syntaxonomische beschouwing. In: H.P.M. Hillegers (red.), *De Bemelerberg. Een bundel artikelen over de natuur- en cultuurhistorische betekenis van een droog schraallandreservaat in Zuid-Limburg. Publicaties van het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg* 34 (1-5): 21-32.

- Smits, N.A.C., R. Bobbink, J.H. Willems & J.H.J. Schaminée, 2007. Evaluatie van een kwart eeuw schapenbegrazing op de Bemelerberg. *Natuurhistorisch Maandblad* 96: 114-121.
- Van Soest J.L., 1926. Het geslacht *Hieracium* in Nederland I. *Nederlandsch Kruidkundig Archief*, Jaargang 1925: 138-210.
- Swertz, C.A., J.H.J. Schaminée & E. Dijk, 1996. *Nardetea*. In: Schaminée et al., *De Vegetatie van Nederland 3. Plantengemeenschappen van graslanden zomen en droge heiden*. Opulus, Uppsala/Leiden: 263-286.
- Weeda, E.J., H. Doing & J.H.J. Schaminée, 1996. *Koelerio-Corynepheretea*. In: Schaminée et al., *De Vegetatie van Nederland 3. Plantengemeenschappen van graslanden zomen en droge heiden*. Opulus, Uppsala/Leiden: 61-144.
- Willems, J.H., 1982. Het *Brachypodio-Sieglingietum* Will. & Blanck. 1975 in Zuid-Limburg. *Gorteria* 11: 14-21.
- Willems, J.H. & A. Brouns, 2005. Schraal hellinggrasland het Hoefijzer te Bemelen. Een botanische evaluatie van 25 jaar natuurbeheer. *Natuurhistorisch Maandblad* 94: 94-99.

LONNEKERMEER EN WILDERNIS

L.vanTweel-Groot & M.A.P. Horsthuis

Excursieleiding: L. vanTweel en M. Horsthuis
 Datum: 10 juni 2003 en 16 juni 2004
 Deelnemers: 10 juni 2003: P. van Beers, T. Croese, J. Kleuver, T. de Meij, J. Pellicaan, S. Vorstermans, J. Vrielink, M. Zonderwijk, I. Zonneveld en M. van Tweel.
 16 juni 2004: A. Adams, M. Bakker, P. Hommel, N. Jeurink, J. Peters, M. Sanders, H. Koster, E. Arnolds, H. Inberg, P. Kuiper, J. Bielen en R. Zielman.

Ten oosten van Hengelo (Overijssel) is een bijzonder landgoed te vinden, het Lonnekermeer. Een landgoed met een magische klank, want lang is het afgesloten geweest en konden alleen de bewoners zelf genieten van de bijzondere natuur ter plaatse. In september 2001 werd het Lonnekermeer aangekocht door Landschap Overijssel. Het Lonnekermeer is vooral bekend vanwege de grote populatie Gevlekte witsnuitlibellen. Dit is één van de redenen dat het landgoed is aangewezen als Natura 2000-gebied. De begrenzing van dit habitatrictlijngebied omvat behalve het Lonnekermeer ook het aangrenzende Hartjesbos waarin zeer fraai ontwikkelde hooimaten met schraalgraslandvegetaties te vinden zijn. Het Hartjesbos is het noordelijkste deel van een ander reservaat van Landschap Overijssel, de Wildernis. Vanwege de overweldigende belangstelling is zowel in 2003 als in 2004 door de PKN een excursie georganiseerd naar het nieuw aangekochte landgoed en de hooimaten van het Hartjesbos. Dit verslag omvat de discussies en waarnemingen van beide excursies.

HET LONNEKERMEER

Het Lonnekermeer ligt op de grens van de oude marken Hasselo en Groot Driene. Tot halverwege de achttiende

eeuw was dit gebied een groot heideveld. De drogere heide die is ontstaan door (over)begrazing met schapen werd afgewisseld met dalvormige laagten en slenken: beweidde groenlanden begroeid met *Erica tetralix* en grassen (Dirkx 2002). In 1860 kwam de spoorlijn Hengelo-Oldenzaal gereed. Het tracé volgt de noordgrens van het Lonnekermeer. De gelijkvloerse kruisingen van het spoor leverden veel verkeersoponhoud. Het spoor werd daarom in 1903 op een talud gebouwd. Het zand voor dit talud kwam uit het huidige Grote en Kleine Lonnekermeer. Deze zandwinplassen, van respectievelijk tien en zes hectare, vormen de kern van het landgoed dat de eigenaar – de familie Stork – in het begin van de twintigste eeuw heeft ontwikkeld. Architect Karel Muller heeft de ontwerpen gemaakt voor de villa, boerderij en boswachterswoning. De heidevelden en slenken zijn omgevormd tot landbouwgrond en productiebos met Douglas en Larix. Landschapsarchitect Springer heeft de directe omgeving van de villa ingericht in de Engelse landschapsstijl, met een groot gazon omgeven met groepen eiken en beuken.

Na de Tweede Wereldoorlog is het landgoed lang afgesloten geweest voor publiek. Uit de handen van de laatste bewoner van Landgoed Lonnekermeer, mevrouw De Boer-Stork, kwam het in handen van